

BÜYÜME, BEŞERİ SERMAYE VE KALKINMA İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ'NİN EKONOMETRİK BİR İNCELEMESİ

H.Nehrin TUNALI¹
Aysegül YILMAZ²

Öz

Ülkelerin mevcut kaynaklarını doğru ve etkin bir şekilde kullanmasına imkân verecek olan beşeri sermayenin yeterli nitelikte ve miktarda olması, ülkelerin ekonomik büyümesi ve kalkınması için hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca, ekonomik büyüme unsurunun göstergesi niteliğinde olan reel gayrisafi yurtiçi hâsıla oranı; sağlık ve eğitim gibi faktörler ile beraber kalkınma üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın yayınladığı raporlar incelendiğinde, bir ülkenin kalkınmışlık düzeyinin "insani gelişmişlik endeksi" oranı tarafından temsil edildiği görülmektedir. Aynı raporlarda bir ülkenin sağlığa yönelik yatırımlarını belirleyen unsur olarak "doğumda yaşam beklentisi oranı", eğitime yönelik yaptığı katkıları belirlemek için ise "okullaşma oranı" düzeylerinin gösterge olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, öncelikle beşeri sermaye, kalkınma ve büyüme kavramlarını teorik düzeyde inceleyecek, sonrasında OECD ülkelerinin verilerinden faydalanılarak bu ülkeler için ilişkinin geçerliliğini ekonometrik düzeyde test edecektir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Kalkınma, Beşeri Sermaye, OECD

THE NEXUS BETWEEN GROWTH, HUMAN CAPITAL AND DEVELOPMENT: AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON OECD COUNTRIES

Abstract

The quality and quantity of human capital which allows countries to wisely and effectively use their resources is vital to economic growth and development of countries. Additionally, real gross domestic product- an indicator of economic growth- has a significant effect on development along with factors such as health and education. A review of the reports published by United Nations Development Program reveals that a country's level of development is represented by the "human development index" ratings. In the same report appears "expectancy of life at birth" which is an indicator of health investments, and "schooling rate" as a measure of educational

¹Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, n.tunali@gmail.com

² Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, aysegul.yilmaz1606@gmail.com

*Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nejla ADANUR AKLAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Filiz GAYGUSUZ ERYILMAZ'a sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

---

investments. In this context, this study presents a theoretical discussion on the concepts of human capital, development and growth and later, the study empirically tests the relevance and validity of the relationships among the research variables utilizing data on OECD countries.

Keywords: *Economic Growth, Development, Human Capital, OECD*

Giriş;

Sanayi devrimi ile birlikte üretim faktörlerinin önem sırasının değişmesi ve bunun sonucu olarak çıktı miktarında farklılıklar oluşması ekonomik büyüme kavramının iktisat literatüründe daha önemli hâle gelmesine neden olmuştur. Klasik okuldan günümüze kadar üzerinde tartışmalar yürütülen bu kavram, özellikle son yıllarda gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ekonomileri arasındaki gelir farklılıklarının artmasıyla beraber ülkeler açısından ulaşılması gereken bir amaç hâline gelmiştir.

Ülkelerin istedikleri oranda çıktı elde edebilmeleri için emek, fiziki sermaye, doğal kaynaklar ve beşeri sermaye gibi girdileri uygun teknolojiler eşliğinde farklı miktarlarda bir araya getirmeleri ve üretim sürecine dâhil etmeleri gerekmektedir. Günümüzde, uygun eğitim politikaları doğrultusunda emeğin daha nitelikli hâle gelmesiyle üretimde daha çok verim elde edilmeye başlanmıştır. Bu duruma bağlı olarak emeğin sahip olduğu özellikleri gösteren beşeri sermaye kavramına önem veren ülkeler kalkınma ve büyüme açısından diğer ülkelere göre daha avantajlı hâle gelmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle büyüme ve kalkınma kavramlarının teorik çerçevesi ile özellikleri incelenecek, sonrasında beşeri sermaye kavramı açıklanılarak bu iki unsur üzerindeki etkisinden bahsedilecek ve son olarak kalkınma üzerinde etkili olan unsurların ekonometrik olarak değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Ekonomik Büyüme Kavramı;

1.1. Ekonomik Büyüme'nin Tanımı;

Ekonomik büyüme dar anlamda, bir ülke ekonomisinin üretim hacminde bir dönemden diğerine meydana gelen genişlemedir (Parasız, 2008: 10). Diğer bir tanımlamaya göre ise ekonomik büyüme; üretimde faydalanılan her bir üretim faktörü birimi başına düşen hâsıla oranında veya üretim faktörlerinin arzında meydana

gelen artışın milli gelirin potansiyel değerinde yarattığı yükselmedir (Lipsey vd, 1984: 732). Tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi, ekonomik büyüme kavramı, ülkenin mal ve hizmet üretebilme kapasitesindeki gelişme ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle bir ülkenin ekonomik büyüme oranı hakkında basitçe yorum yapabilmek için ülkeye ait üretim imkânları eğrisinin gözlemlenmesi gerekmektedir (Parasız, 2008: 10).

Bir ülkenin ekonomisinde meydana gelen büyümenin kısa veya uzun vadeli niteliğe sahip olup olmadığını iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi, eksik istihdam şartlarına sahip bir ekonominin bu durumdan çıkışı sırasında ortaya çıkan üretim kapasitesinde ki artışlar neticesinde meydana gelen kısa dönemli iş çevrimlerine dayalı ekonomik büyüme. İkincisi, tam istihdam koşulları veriyken, teknolojik ilerlemenin sağlanması veya ekonomiye yeni faktör girdilerinin dâhil olması neticesinde ortaya çıkan orta veya uzun vadeli büyümedir (Türkiye Ekonomi Kurumu, 2003: 4). Ayrıca kişi başı reel hâsılada meydana gelen artışların, ekonomik büyümeye katkı sağlıyor olması büyüme kavramının, yıllık bazda tanımlanmasına rağmen daha çok uzun vadeli bir olgu olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Bu durumun sebebi, kişi başına reel hâsılada meydana gelen artışların, ülkenin üretim ölçeğinin genişlemesinin ya da üretim faktörlerinin uzun vadede daha üretken kullanılması neticesinde ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Yani daha çok konjonktürel dalgalanmaların kapsamına giren ve talep artışlarına bağlı olarak ortaya çıkan kısa dönemli gelir artışları büyümenin alanına girmemekte ve dolayısıyla büyüme makroekonomik anlamda daha çok arz cephesince belirlenmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 208).

1.2. Ekonomik Büyüme Teorilerinin Tarihsel Gelişimi;

Teoride, klasiklerden günümüze birçok büyüme modeli geliştirilmiştir. A.Smith, D.Ricardo ve R.Malthus'un öncülüğünde gelişen Klasik Büyüme Teorisi ilk sistemli büyüme teorisi olması açısından önemlidir (Hiç, 94: 14). Klasikler, temel üretim faktörlerinin sermaye, işgücü ve tarım yapılabilen arazi olduğu bir üretim fonksiyonundan hareketle ekonomik büyümeyi açıklamaktadırlar. Ayrıca, Klasik teoriye göre, bir ekonomide yüksek büyümenin sağlanabilmesi için yüksek yatırım, yüksek yatırımın gerçekleşebilmesi için de yüksek tasarruf gerekmektedir. Bu ilişki,

Malthus'a göre nüfusla ilişkili olup, nüfusta meydana gelen artışın çok büyük olması hâlinde kişi başına düşen gelir, tasarrufları ve dolayısıyla büyümeyi azalmaktadır (Göktaş, 2005: 65).

Modern büyüme teorileri, F.Ramsey'in 1928 yılında yayınladığı makalesiyle başlamaktadır. Ramsey, hane halkının tüketim fonksiyonundan hareketle büyüme teorisine yaklaşmış ve hane halkının optimal tasarruf davranışını matematiksel olarak ortaya koymaya çalışmıştır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 2). Ramsey, dönemler arası optimizasyon unsurundan hareketle, eğer hane halkının zaman tercihi sermayenin marjinal verimliliğinden küçükse, bugün tasarruf etmenin gelecekte tüketimi arttırabileceğini öne sürmüştür (Ramsey; 1928: 556-559).

Keynes sonrası büyüme modeli olan Harrod-Domar büyüme modeli, yatırımların talep ve kapasite yaratma yönlerini ele almıştır (Şiriner ve Doğru, 2005: 164). Keynes'in statik analizini dinamik açıdan ele alan Harrod, eksik istihdam dengesinden yola çıkarak tam istihdam dengesini sağlayacak büyümeye ulaşmanın yollarını araştırmış, Domar ise Harrod'un oluşturduğu dinamik analizi daha ileriye taşıyarak tam istihdam dengesinin sürdürülebilirliğini sağlayacak büyüme oranını bulmaya çalışmıştır. Harrod(1939) ve Domar(1946)'ın ayrı ayrı yaptıkları çalışmalarının benzerliklerinin farklılıklarından daha fazla olması sebebiyle model Harrod-Domar modeli olarak adlandırılmaktadır (İlkin, 1988: 23). Model, hem tüketimde hem de yatırımda kullanılacak tek bir malın üretildiği, parasal fiyatların bulunmadığı, ekonomik kararların özel birimler tarafından alındığı, ticari ve finansal açıklığın olmadığı bir çerçevede oluşturulmuştur (Turan, 2008: 27).

1950'lerden 1980'lere kadar ekonomik büyüme teorisine hâkim olan Neo-Klasik Büyüme Teorisi'ne en önemli katkı R.M.Solow ve T.Swan tarafından yapılmıştır (Jones; 2001: 20). Neo-Klasik Büyüme teorisinin başlangıç noktası Harrod-Domar Büyüme Modeli'nde ekonomik gelişimi düzensiz kılan unsurları saptayarak, bunları ortadan kaldıracak yöntemlerin neler olduğunu bulmak olmuştur. Ancak, sonrasında teori yön değiştirerek büyümenin kaynaklarını saptama üzerine yoğunlaşmıştır (Savaş,1986:164-165). Neo-Klasik Büyüme Teorisi'nde, teknolojik gelişme, nüfus ve işgücündeki artış dışsal olarak kabul edilmekte, beşeri sermayedeki verimlilik değişimi ise dikkate alınmamaktadır. Denge durumunda teknolojiye meydana

gelen gelişme, kişi başına gelir ve tüketimi eşit oranda etkilemektedir. Kapalı bir ekonomi ve tam rekabet koşulları altında, üretim fonksiyonu için ölçeğe göre sabit getiri, sermaye ve işgücü için ise ölçeğe göre azalan getiri olduğu varsayılmaktadır (Ercan, 2002: 130). Teoride, ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için üretimde kullanılan faktörler sabitken teknolojinin ilerlemesi, teknoloji sabitken üretim faktörlerinden kullanılan miktarın artması ya da hem teknolojik ilerleme hem de girdilerin arzında artış meydana gelmesi gerekmektedir.

Temeli büyük ölçüde Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından atılan içsel büyüme teorisi büyümenin, ekonomik sistemin içindeki unsurların etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini ileri sürmesi bakımından diğer büyüme teorilerinden ayrılmaktadır (Ercan, 2002: 130). Romer'e göre ekonomik büyüme, elde ettikleri kâr en üst düzeye taşımak isteyen yatırımcıların meydana getirdikleri teknolojik gelişme neticesinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca teknolojik gelişme üretim faktörlerinin marjinal verimliliğini arttırmakta ve büyümenin temel kaynağını oluşturmaktadır (Romer, 1986: 1002). Lucas ise ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin etkisi üzerinde durmuş ve beşeri sermayenin yalnızca bireyin kendi verimliliğine değil üretim sürecine dâhil olan tüm faktörlerin verimliliğine katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür (Lucas, 1988: 25). Teori, artan ölçekli üretim fonksiyonu kullanması, aksak rekabet piyasasını dikkate alması, fiziksel sermaye kadar beşeri sermayeyi de önemsemesi ve artan getirilere dikkat çekmesiyle Neo-Klasik teoriden ayrılmaktadır.

1.3. Ekonomik Büyümenin Kaynakları;

Ekonomik büyüme, üretim sürecinde meydana gelen verimlilik artışından kaynaklanacağı gibi fiziksel sermayeye yapılan ilaveler ve üretime katılan faktör miktarındaki artışlar sonucunda da ortaya çıkabilmektedir (Şirinler ve Doğru, 2008: 25-26). Yani faktör verimliliğini ya da üretilen mal ve hizmetlerin parasal değerini arttırıcı unsurlar büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. En temel hâliyle büyümenin kaynakları; emek, sermaye ve doğal kaynaklarda ki artışlar, teknolojide meydana gelen gelişmeler ve beşeri sermayeye yapılan yatırımlar olarak sıralanabilir (Taban, 2011:18). Doğal kaynakların miktarı sabittir bu yüzden arttırılmaları mümkün değildir ancak daha verimli kullanılmaları olanaklıdır. Bir

ekonomide doğal kaynakların bol olması büyüme açısından avantajdır fakat tek başına yeterli değildir (Taban, 2011: 19-25).

Emeğin miktarı ve niteliği ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Şöyle ki; nüfusta meydana gelen artış bir yandan tüketimi tetiklerken diğer yandan emek miktarını arttırmakta, bu durumda emeğin doğru yönlendirilmesi hâlinde, büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Taban, 2011: 19-25). Emeğin niteliği de en az miktarı kadar üretim düzeyini ve ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Basit olarak, emeğin içerdiği bilgi ve beceriyi ifade eden beşeri sermaye kavramı, emeğin verimliliğini arttırdığı için oldukça önemli bir kavramdır (Kibritçioğlu, 1998:207). Günümüzde fiziki sermaye ve emek miktarının yanı sıra beşeri sermaye de ayrı bir üretim faktörü olarak üretim fonksiyonuna dâhil edilmektedir.

Kelime anlamı olarak sermaye, üretimin yapılabilmesi, devamlılığının sağlanabilmesi için gerekli olan ve emeğin verimini arttıran fabrika, baraj, aygıt, donatım vb. gibi araçların tümüdür. Sermaye birikimi ise bir ülke veya firmanın belirli bir dönemde üretebileceği mal ve hizmet toplamını göstermektedir. Bu birikim gelecekteki gelir ve üretimi arttırmak amacıyla mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilerek yatırıma dönüştürülmesi neticesinde gerçekleşir. Bir ülkenin üretim de artış sağlayabilmesi için emek ve sermayeyi dengeli bir biçimde bir araya getirmesi gerekmektedir. Emek miktarında fazlalık olmasına rağmen, yetersiz miktarda sermaye mevcutsa emekten verim sağlanmasını ve üretimde artışın olmasını beklemek gerçekçi olmayacaktır (Taban, 2011: 19-25). Ekonomik büyüme için sermayenin oldukça gerekli bir unsur olduğu genel olarak kabul görse de aralarında ki ilişkinin niteliği hakkında tartışmalar mevcuttur. Solow'a göre sermaye birikimi, her ne kadar uzun dönemde geçerliliğini yitirerek yerini teknolojik gelişmeye bıraksa da, ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden biridir. Ancak King ve Levine (1994) gibi iktisatçılara göre sermaye birikimi büyüme üzerinde doğrudan etkili bir unsur değil, ekonomik büyümenin bir özelliğidir. Bloomstroom, Lipsey ve Zejan (1993) gibi iktisatçılara göre ise sermaye birikimi ekonomik büyümeyi değil, ekonomik büyüme sermaye birikimini arttırmaktadır.

Teknoloji, üretim sürecine dâhil olan girdilerin çıktıya dönüşme yöntemidir (Jones, 2001: 70). Teknolojik ilerleme ise, belirli bir

kaynaktan daha kaliteli mal veya hizmet üretilmesine ya da daha büyük miktarlarda çıktı elde edilmesine olanak sağlayan çeşitli bilgilerin ortaya çıkması şeklinde tanımlanabilir (Taban, 2011: 19-25). Bir ekonomide teknolojik ilerleme sağlandıkça daha az üretim faktörüyle aynı oranda çıktı elde etmek (Salter anlamında teknolojik ilerleme) veya aynı miktarda üretim faktörüyle daha fazla çıktı üretmek (Solow anlamında teknolojik ilerleme) mümkün hâle gelmektedir. Bu nedenle teknoloji hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için oldukça büyük bir öneme sahiptir.

2. Ekonomik Kalkınma Kavramı;

2.1. Ekonomik Kalkınmanın Tanımı ve Tarihsel Çerçevesi;

İktisat literatüründe oldukça karmaşık olan kalkınma kavramı; evrim, uygarlık, genişleme, ilerleme, sanayileşme, büyüme gibi çeşitli teoriler ve çeşitli bakış açıları karşısında farklı farklı incelenmiştir. Bazen teorilerde bazen de günlük konuşmalarda kalkınma sözcüğü, sanayileşme, büyüme ya da modernleşme yerine kullanılmıştır. Bu karmaşık kavram karşısında, geri kalmış toplumların ekonomik ve ekonomik olmayan kaynaklarını kapsayacak olan yeni bir tanımın yapılması kolay olmayacaktır. İktisadi kalkınma, iktisadi büyüme ve teknoloji-sermaye ilişkisiyle açıklayan görüşlerden ayrılıp daha kapsamlı bir çerçevede ele alınarak incelenmelidir (Özyakışır, 2011:48).

Bir ekonomide, ekonomik etkinliğin artması ve maddi refahın yükselmesinin yanı sıra politik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerde yapısal bir değişim ortaya çıkarak ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin artmasına *ekonomik kalkınma* denir. Toplumların ve bireylerin refah seviyesi yüksek ve daha güvenli bir gelecek inşa edebilmeleri anlamına gelen kalkınma, yeni ve modern üretim tekniklerine ulaşılmasını gerektirir. İnsanların seçimlerinde aldıkları sağlıklı kararlar ve onların özgür deneyimleri de kalkınmayı ifade eder. Ayrıca kalkınma kavramını geleneksel toplumların, daha teknolojik bir yapıya dönüştürülmesi olarak da açıklayabiliriz. Elbette ki bu, gelişmiş toplumlara ait bir özelliktir (Oakley ve Garforth, 1985: 1-2).

İktisadi kalkınma Joseph Alois Schumpeter'e göre, teknik yenilikler sonucunda ortaya çıkar. Schumpeter bu düşüncesiyle, Klasiklerin kapitalist tasarruf ve birikim şeklindeki sıralamalarını kırmıştır. Yeniliklerin, girişimcilerin tasarruflarıyla gerçekleştiği

fikrini savunmuştur (Kaynak, 2009: 42). İktisadi kalkınmanın temel hedefi; insanların temel ihtiyaçlarını karşılayıp sürekli artan nüfusa mal ve hizmet sunarak dünyanın yaşam kalitesini yükseltmektir. İkinci Dünya Savaşından sonra bu temel amaç doğrultusunda Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlar kurulmuştur (Harris, 2000:3).

Bir ülkede ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarda yapısal dönüşümlerin sağlanması gerekliliği ve en yüksek üretim seviyesini yakalayabilmek için kıt kaynakların rasyonel kullanılması hedefi, kalkınma sorununa dikkat çekmektedir. Kalkınmanın temelinde de iki sorun yatmaktadır. Karşılaşılan ilk sorun, kalkınmayı belirleyen unsurların neler olduğunu tespit etmektir. İkinci sorun ise, en yüksek kalkınma hızına ulaşmayı hedefleyen üretim faktörlerinin nasıl kullanılmalrı gerekliliğidir (Tolunay ve Akyol, 2006: 120).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı ise geleneksel kalkınma sorunlarına karşı artan bilinçtir. Son yıllarda iktisat literatüründe sıkça yer alan sürdürülebilir kalkınma, çevresel kaliteyi dikkate alarak kaynakların optimum kullanımını amaçlamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, kendi ihtiyaçlarını gidermek için gelecek nesillerin yeteneklerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak anlamına gelmektedir (Nayar, 1994: 1327).

Ekonomik kalkınma kavramı bir disiplin olarak Büyük Bunalımla birlikte ortaya çıkmıştır. Ancak kalkınma ekonomisinin asıl olarak ivme kazanması ve iktisat literatüründe sistematik olarak yer alması II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir (Gümüş, 2004:5). II. Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkeler uzun dönemde ekonomik ve sosyal yapılarını büyümeye uygun hale getirerek kalkınmayı kendilerine bir hedef olarak benimsemişlerdir (Özyakışır, 2011: 50). Bu hedef doğrultusunda, 1950'li ve 1960'lı yıllarda az gelişmiş ülkeler ancak gelişmiş olan ülkelerin kalkınma politikalarını uygularsa gelişmiş ülke sıfatını kazanabileceklerdi. Az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin tavsiyeleri yolunda hareket etmişlerdir. Bu tavsiyelere örnek olarak, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlara üyelik ve serbest piyasa sistemi verilebilir.

2.2. Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen Faktörler;

Amacı toplumsal refahı arttırmak olan kalkınma kavramının merkezine, insan faktörünü yerleştirmeliyiz. İnsan faktörü fiziki

kaynakların değerlendirilip ekonomik sürece aktarılmasında oldukça önemli bir yer tutar. İnsanın fikirleri, kabiliyetleri, değer yargıları ve eğitim düzeyi; yeniliği ve yaratıcılığı arttırarak kalkınmanın temelini oluşturmaktadır (UNDP, 2015: 33). Üretim sürecinde insanın rolü, fiziki sermayenin etkisine benzer olarak, insana sermaye özelliği kazandırmasıdır. İnsanın bir sermaye unsuru olması, ekonomik sürece nitelikli ya da niteliksiz olarak katılmasına neden olur. II. Dünya Savaşı sonrası artan teknoloji yarışı sebebiyle oluşmaya başlayan insan sermayesi fikri, "beşeri sermaye" kavramı ile ifade edilmektedir.

Ekonomik kalkınmayı etkileyen ikinci faktör ise, doğal kaynaklardır. Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler tarafından önemi iyice anlaşılan doğal kaynaklar, verimli olacak biçimde organize edilip, tüm topluma faydalı olacak şekilde kullanılmalıdır. Ülkeler tarafından etkin kullanılan doğal kaynaklarla yapılan üretim; milli gelire, istihdama, yatırımlara, sanayiye, dış ticarete ve turizme oldukça yüksek oranda katkı sağlamaktadır (Başol, Durman ve Çelik, 2005: 67-68).

Sermaye birikimini arttırmak, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınmayı etkileyen temel koşul olarak kabul edilmektedir. Yenilikçi ve yaratıcı bir firmanın risk alarak yatırım yapma ihtimalinin artması, sermaye birikiminin yükselmesine bağlıdır. Ancak, sermaye talebi kısır döngüsü, sermaye birikimini engelleyen çeşitli sebeplerden yalnızca birisidir. Bu döngü şu şekilde işler: Düşük reel gelire sahip olan gelişmekte olan ülkelerin taleplerinin de düşük olması neticesinde, pazarları dardır ve bu nedenle yatırım yapmak isteyenlerin sermaye talebi de düşük seviyede kalır. Bolca sermaye kullanılmayan üretim sürecinde üretimin verimliliği de düşük olur. Bunun sonucunda halkın reel geliri de düşmektedir. Böylece döngü başladığı ilk noktaya geri dönmektedir. Sermaye talebi kısır döngüsünün kırılmasının tek yolu ise, teknolojik ve beşeri sermaye yatırımlarına ağırlık verilmesidir (Karataş ve Çankaya, 2010: 36).

Teknolojik gelişme düzeyi ekonomik kalkınmayı etkileyen son faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında oldukça önemli bir yere sahip olan teknolojik gelişme, sadece üretim tekniğinde meydana gelen bir değişme değildir. Bunun yanında, toplumun sosyal ve kültürel değer yargılarını da

farklılaştırmakta ve böylece kalkınmanın önünde bulunan sosyal ve kültürel engelleri de aşmaktadır (Taban ve Kar, 2014: 99).

2.3. Kalkınma Teorileri;

2.3.1. P. Rosenstein Rodan'ın Büyük İtiş Teorisi;

Rodan'ın 1943'te yayınladığı "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Endüstrileşme Problemleri" adlı makalesinde dışsal ekonomilerden dolayı özel sektörün kendiliğinden oluşturamadığı Doğu Avrupa Endüstrisi'nde, endüstriler ve büyük miktarda dışarıdan finanse edilen yatırımlar arasında tamamlayıcılığın olması gerekliliğine değinmiştir. Analizine az gelişmiş ülkelerin yoksulluktan kurtulmalarının sanayileşme ile mümkün olacağı noktasından başlayan Rodan, bu dönüşümün dünya ekonomisini olumlu etkileyeceği üzerinde durmuştur. Söz konusu dönüşüm, yoksul bölgelerin gelirini zengin bölgelere göre daha hızlı yükseltir ve bunun sonucunda dünyanın farklı bölgeleri arasındaki gelir dağılımı daha eşit hâle gelecektir (Rodan, 1943: 208).

Rodan'a göre, ekonominin sürekli kalkınabilmesi için belirli bir miktar kaynak aynı anda kullanılmalıdır. Böyle bir durumda, azar azar yapılan yatırımlar toplam ekonomiye ihtiyaç duyulan hızı vermezken, ani ve tüm sektörleri kapsayan planlı yatırımlar ekonomide sıçrama etkisi yaratacak ve gelişme sağlanmış olacaktır. (Rodan, 1966: 50-51).

2.3.2. R. Nurkse'ün Yoksulluk Kısır Döngüsü Yaklaşımı;

R. Nurkse, 1953 yılında "Az gelişmiş Ülkelerde Sermaye Oluşumunun Sorunları" adlı kitabında kalkınma sürecinde ortaya çıkan temel ekonomik sorunların tamamı üzerinde durmaktadır. Nurkse, bir ekonominin az gelişmişliğini; onun düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve tekrar düşük gelir seviyesine bağlamıştır. Yani Nurkse'a göre, bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur (Nurkse, 1952:571). Nurkse'a göre geri kalmışlıktan kurtulmanın yolu, farklı sanayilere aynı dönemde yatırım yapılmasıdır. Böylelikle piyasa bütünüyle genişleyecek ve canlanacaktır. (Nurkse, 1966: 62-63).

2.3.3. Rostow'un Kalkınma Kavramı Üzerindeki Etkisi ve Büyüme Aşamaları Kuramı;

W.W. Rostow kalkınma hakkındaki görüşlerini, bir büyüme analizi doğrultusunda, 1960 yılında yayınladığı "The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto" (Ekonomik Kalkınmanın Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto) isimli

kitabı ile açıklamıştır. Rostow çalışmasında birçok ülkenin 1700'lü yıllardan başlayarak iktisadi ve sosyal göstergelerini toplamış, tarihsel süreç içerisinde bu ülkelerin iktisadi anlamda hem benzerlikleri hem de farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır (TEK, 2012: 1). Rostow'a göre kalkınma aşamaları: 1) Geleneksel Toplum, 2) Kalkışa Hazırlık Dönemindeki Toplum (Geçiş Dönemi) 3) Kalkış (Take-Off) Aşamasındaki Toplum 4) Olgunluk Aşamasındaki Toplum 5) Kitle Tüketim Çağındaki Toplum'dur.

2.3.4. Lewis'in Sınırsız İşgücü İle Kalkınma Modeli;

Lewis'in 1954 yılında " Sınırsız İşgücü İle Ekonomik Kalkınma" adı ile yayınladığı makalesine göre, ekonomide birbirinden ve ekonomiden yalıtılmış ikili bir yapı mevcuttur (Lewis, 1954: 142). Lewis kalkınmayı açıklarken, işgücünün sektörel olarak dağılımı ile ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür. Gelişme düzeyi arttıkça, işgücü tarım sektöründen sanayiye doğru kayacaktır. Bu ikili yapı kuramına göre, ekonominin dinamik büyüyen sanayi kesimi ihtiyacı olan işgücünü tarımsal kesimden sağlaması mümkündür (Lewis, 1954: 149-150).

2.4. Ekonomik Kalkınma ve Ekonomik Büyüme Farkları;

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma kavramları, bir çok iktisat kitabında ve günlük konuşmalarda özdeş terimler olarak kullanılmaktadır. Öncelikle büyüme, GSYH'da belirli bir zaman aralığında meydana gelen artışı gösterir ve ekonomik yapıda herhangi bir değişmeye sebep olmaz. Bu nedenle büyüme, niceliksel bir farklılığı ifade eder. Ayrıca, bir ülkede ya da bölgede sağlık, eğitim ve refahın yükselmesi anlamına gelen kalkınma, iktisadi yapıda meydana gelen değişimleri ve bu değişimler sonucunda oluşan hâsıla artışlarını ifade eder. Bu yönüyle kalkınmanın niteliksel değişmeye sahip olduğu söylenmektedir. Yani, ekonomik büyümenin basit artış süreci, ekonomik kalkınmanın ise daha fazlasının yer aldığı yapısal bir değişme süreci olduğu söylenebilmektedir (Perkins, Radelet ve Lindauer, 2006: 12). Ekonomik büyüme genel olarak, en yüksek verimi sağlayacak üretim faktörlerinin belirlenip birlikte çalışmasını içeren bir denge sorunuyla ilgilidir. Ekonomik kalkınma ise bu noktada iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. İlk aşama olan üretim faktörlerinin oluşması, ekonomiyi de içeren yapısal bir değişimi gerektirir. Üretim faktörlerinin en uygun bileşimi ise ikinci aşamayı oluşturmaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 33).

3. Beşeri Sermayenin Kavramı

3.1. Beşeri Sermaye'nin Tanımı;

Beşeri sermaye, ekonomik birimlerin kişisel ve sosyal gelişimlerini sağlayan, üretim sürecinde kullanabilecekleri tecrübe, bilgi ve beceriyi ifade etmektedir (Husz, 1998: 9). Ayrıca, toplumdaki bireylerin üretken bir biçimde çalışmalarına, asgari geçim şartları için gerekli olan kaynaklara erişmelerine ve hizmetleri karşılığı gelir elde etmelerine imkân sağlayan kazanılmış yeteneklerde beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır (Berber, 2004: 29). Beşeri sermaye, hem kalkınma hem de büyüme üzerinde oldukça etkili bir kavramdır. Özellikle son yıllarda üretim fonksiyonun en önemli faktörlerinden biri haline gelen beşeri sermaye, hem miktar hem de verimlilik açısından çıktı niteliğinin olumlu yönde değişmesine olanak sağlamıştır. Beşeri sermayeyi geliştirmek amacıyla; sağlık, eğitim vb. gibi unsurlara yatırım yapılıyor olması, kalkınma hızının artmasına neden olmuştur. Bu tür yatırımlar, kamunun yanı sıra özel sektör tarafından da yapılmakta ve ekonomide pozitif dışsallıkların oluşmasına imkân sağlamaktadır.

Beşeri sermayenin, daha verimli kullanılabilmesi ve tam olarak anlaşılabilmesi için fiziki ve sosyal sermaye kavramlarıyla olan ilişkisinin net bir biçimde belirlenmesi gerekmektedir. Fiziki sermaye, nerede ve ne zaman kullanılacağı konusunda pasif olmasına karşın beşeri sermaye üretim sürecindeki rolünde ağırlıklı olarak dinamiktir. Bireyler arasında ki sosyal ilişkilerin niteliğini ve miktarını belirleyen kurumlar ve kurallar bütünü olan sosyal sermaye kavramı ise, üretim süreci boyunca beşeri sermayenin verimliliğini arttırmaktadır. Tüm benzerliklerine ve farklılıklarına rağmen tüm sermaye türleri üretim süreci boyunca çeşitli oranlarda bir araya gelerek birbirlerini tamamlamaktadırlar (Eser ve Gökmen, 2009: 44).

3.2. Beşeri Sermaye Kavramının İktisat Literatüründeki Yeri;

Beşeri sermaye kavramının ilk olarak Smith, Mill ve Marshall gibi Klasik iktisatçıların nitelikli ve niteliksiz emek ayrımı hakkındaki görüşleriyle literatürde yer almaya başlamıştır. Smith, emeğin niteliğinde ortaya çıkan farklılıkların, verimliliği de yansıyacağından bahsetmiş, Marshall ise çalışmalarında eğitime yapılan yatırımların uzun vadede birçok fayda sağlayacağından bahsetmiştir. Beşeri

sermayeye yönelik ilk kapsamlı çalışmalar Becker, Denison ve Schultz tarafından yapılmış böylece kavrama ait teorik çatı oluşturulmaya başlanmıştır. İçsel Büyüme Teorilerinin öncülerinden Lucas ve Rabello'nun modellerinde fiziki sermaye gibi bir üretim faktörü olarak kabul edilen beşeri sermaye zamanla ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden biri hâline gelmiştir (Tiryakioğlu, 2008:321-322). Ayrıca Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" ve Arrow'un "yaparak öğrenme" olarak vurguladığı unsurlarda kavramın öneminin anlaşılmasında etkili olmuştur. (Eser ve Gökmen, 2009: 45).

3.3. Beşeri Sermaye Göstergeleri;

Beşeri sermayenin verimliliği, eğitim ve sağlık gibi iki temel unsur tarafından belirlenmektedir. Eğitimin ekonomide ki önemini vurgulayan "insan sermayesi kuramı"na ilk teorik katkı Schultz tarafından yapılmıştır. Schultz, okulları eğitim hizmetleri üreten bir sanayi kurumuna benzetmiş ve eğitime yapılan harcamaların ancak bireyin gelecekteki verimliliğini arttırdığı takdirde yatırım olarak sayılabileceğinden bahsetmiştir (Schultz, 1961: 8-13). Konuyla ilgili bir diğer önemli çalışma ise Barro'ya aittir. Barro, ülkenin uyguladığı politikaları ve kişi başı GSMH'nin başlangıç seviyesini göz önünde bulundurarak, bireylerin okula devam etme süresi ile büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür (Barro, 1997: 199-213). Eğitimin yanında sağlığın da beşeri sermaye için önemli olmasının nedeni, sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilmesi ve eğitime yapılan yatırımlardan daha verimli şekilde faydalanabilmesidir. Nitelikli işgücü sağlık sorunları nedeniyle üretim sürecinden uzak kalırsa verimlilik azalacaktır. Bloom ve Canning'e göre (2003, 53), halkın sağlığında ki iyileşmeler doğurganlık oranlarının dengede kalmasına ve bu nedenle daha küçük ailelerin oluşmasına yol açarak, kadınların iş hayatına katılımını kolaylaştıracak ve ülkenin verimliliğini arttıracaktır. Barro (1991, 403-443) ise 98 ülke üzerinde toplam doğurganlık ile ekonomik büyümeyi incelediği çalışmasında, iki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu saptamıştır. Söz konusu ilişkiyi farklı bir yönden ele alan Kelly (1997, 60-84), 73 ülke için kamu harcamaları büyüme ilişkisini araştırdığı çalışmasında büyüme ve sağlık harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını saptamıştır.

3.4. Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi;

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarını ölçmek için kullanılan İnsani Gelişmişlik Endeksi doğumda yaşam beklentisi ve ortalama okullaşma oranı gibi unsurları içermektedir. Bu faktörler aynı zaman da beşeri sermayenin temel bileşenlerinin bir kısmının ölçülmesinde de kullanılmaktadır. Dolayısıyla, kalkınma ve beşeri sermaye kavramları arasında yakın ilişki olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1: İnsani (Beşeri) Gelişme Göstergeleri (2014)

	İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	Doğumda Yaşam Beklentisi (%)	Ortalama Okullaşma Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (\$ cinsinden SGP'ne göre)
Japonya	0,891	83,5	11,5	36,927
Almanya	0,916	80,9	13,1	43,919
Türkiye	0,761	75,3	7,6	18,677
OECD (Ort.)	0,880	80,2	11,5	37,658
Az Gelişmiş Ülkeler (Ort.)	0,502	63,3	9,3	2,387
Dünya	0,711	71,5	7,9	14,301

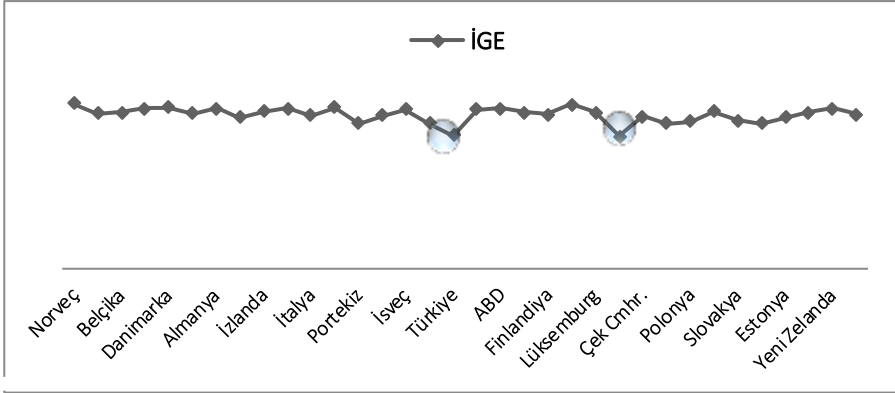
Tablo 1'de de görüldüğü üzere, OECD ülkeleri açısından değerlendirdiğimizde, Japonya, Almanya ve Türkiye gibi ülkeler, kendi içlerinde farklılık gösterebilirler dahi, İGE oranı açısından az gelişmiş ülkelerin üzerinde yer almaktadırlar. Ülkelerin, sağlık ve eğitim gibi unsurlara milli gelirden ayırdıkları payın farklılık göstermesi, kalkınma açısından bazı ülkelerin diğerlerine göre daha ilerde olmasına yol açmaktadır. İnsani gelişme göstergelerinde ilerleme sağlanamaması beşeri sermaye birikimini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca ülkelerin uyguladıkları yanlış eğitim politikaları, verimliliği düşürmekte, istihdam açısından sorun yaratmakta ve kalkınmanın önünde engel oluşturmaktadır.

Hükümetin eğitim ve sağlığa yaptığı yatırım harcamalarının, beşeri sermaye ve dolayısıyla da büyüme ile kalkınma üzerinde önemli bir etkisi vardır.

Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi

Alper vd.'nin (2015) çalışmasına göre, OECD'ye üye ülkelerin sağlık ve eğitim harcamaları kadar işgücüne katılım oranına yönelik yaptıkları hükümet politikası tercihleri ve sabit sermaye yatırımları da beşeri sermaye üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Diğer taraftan, OECD ülkelerindeki nüfus artış hızının beşeri sermayeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca, eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye üzerinde kısa vadede, sağlık harcamaları ise uzun vadede etkisini göstermektedir (Yetkiner, 2006: 84)

Şekil 1'de görüldüğü gibi, birçok OECD üyesi ülke hemen hemen

aynı İnsani Gelişmişlik oranına sahipken, Türkiye ve Meksika ortalamanın altında kalmaktadır. Bu durumun nedeni olarak, teknoloji yoğun üretime geçilememesi, kaynakların etkin bir biçimde kullanılamaması, kontrolsüz nüfus artışı ve yatırımların doğru yönlendirilememesi gösterilebilir.

Beşeri sermaye ve dolayısıyla kalkınma üzerinde etkiye sahip bir diğer gösterge ise işgücüne katılım oranıdır. Doğru yönlendirilen işgücü bir ülkenin kalkınabilmesi ve beşeri sermaye birikimi sağlayabilmesi için oldukça önemlidir. Bireyler, çalışma hayatına dâhil oldukları takdirde hem var olan özelliklerini geliştirebilmekte hem de yeni yetenekler edinebilmektedirler.

Ancak Tablo 2'de de görüldüğü gibi Türkiye'de işgücüne katılım oranı OECD ortalamasının altındadır. Ayrıca kadınların işgücüne katılım

oranının düşük olması da var olan potansiyelin yeterli ve doğru bir biçimde değerlendirilemediğinin bir diğer göstergesidir.

Tablo 2: İşgücüne Katılım Oranları (2014)

	İşgücüne Katılım Oranı 2014 (Genel) (%)	İşgücüne Katılım Oranı 2014 (Kadın) (%)
OECD	71,2	62,8
Türkiye	55,1	33,6

4. Model ve Veri Seti;

Çalışmamızda, 2005-2014 yılları arasında 34 OECD üyesi ülke için, kalkınma ve kalkınma üzerinde etkili olduğu düşünülen belirli değişkenler arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Bunun için *UNDP'nin kalkınma raporlarından faydalanılarak, reel gayri safi yurtiçi hâsıla, doğumda yaşam beklentisi ve okullaşma oranı bağımsız; insani gelişmişlik endeksi ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Ayrıca modele, reel gayri safi yurt içi hâsıla ve insani gelişmişlik endeksi üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak nüfus oranları kontrol değişkeni olarak dâhil edilmiştir.

Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan olmadıklarından, her bir değişkene ait verilerin durağanlığı Im-Pesaran, Shin (1997) birim kök testi aracılığı ile test edilmiştir. Uygulama neticesinde Tablo 3'deki sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, birim kök sonuçları incelendiğinde tüm serilerin prob. değerleri 0.05'ten küçük olduğu için Im-Pesaran, Shin Birim kök testinin H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bunun anlamı, Tablo 3'deki tüm serilerin durağan olduğu şeklindedir.

---

* UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

**Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin
Ekonometrik Bir İncelemesi**

Tablo 3: Im-Pesaran, Shin Birim Kök Testi Sonuçları⁵

DEĞİŞKENLER	İSTATİSTİKLER (STATISTIC)	OLASILIK DEĞERLERİ (PROB.)
Nüfus	-2.52636	0.0058*
RGSYH	-5.38295	0.0000*
Okullaşma Oranı	-9.8E+09	0.0000*
Doğumda Yaşam Beklentisi	-4.22934	0.0000*
İnsani Gelişmişlik Endeksi	-2.53513	0.0056*

Not; * panel veri setinin istatistikî olarak anlamlı düzeyde durağan olduğu görülmektedir.

Birim kök testi sonrasında, seçmiş olduğumuz bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini net bir biçimde belirleyebilmek amacı ile panel veri analizi uygulamasına geçilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir. Buna göre, okullaşma oranı ile doğumda yaşam beklentisi ve insani gelişmişlik endeksi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, eğitim ve sağlık alanına yapılan harcamaların kalkınma üzerinde olumlu etki yarattığını göstermektedir. Buna karşın, Tablo 4'de görüldüğü gibi, reel gayri safi yurtiçi hâsıla ile insani gelişmişlik endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yani, bir ülkenin ekonomik anlamda büyüyor olması o ülkenin kalkınıyor olduğunu göstermemektedir. Elde edilen bir diğer sonuç ise, nüfus ve insani gelişmişlik endeksi arasında negatif yönlü ilişki olduğu yönündedir. Buna göre, kalkınma seviyesini yükseltmek isteyen ülkelerin, nüfus artış oranının kontrol altına alması gerekmektedir.

⁵ Im-Pesaran, Shin Birim Kök Testi EViews 8 aracılığı ile test edilmiştir.

* İstenildiği takdirde Birim Kök Testi sonuçları ayrıntılı bir biçimde gönderilecektir.

Tablo 4: Panel Veri Analizi Sonuçları⁶

Bağımlı Değişken (Dependent Variable): IGEOECD				
Metot:Panel Veri Analizi (Panel Least Squares)				
Örneklem Dönemi (Sample adjusted): 2006 2014				
İçerilen Yatay Kesit Sayısı (Cross- sections includeed): 35				
Toplam Panel Gözlem Sayısı (Total panel (balanced) observations): 315				
Değişkenler (Variable)	Katsayı (Coefficient)	Standart Hata (Std. Error)	T İstatistiği (t-Statistic)	Olasılık Değerleri (Prob.)
DSCHOECD	0.008465	0.002721	3.111289	0.0021
DRGDP	-6.97E-05	0.000354	-0.196980	0.8440
DPOPULATION	-0.000391	0.002107	-0.185357	0.8531
DBIRTHOECD	0.007052	0.002781	2.535944	0.0118
C	0.227000	0.221334	1.025598	0.3060
R ² Değeri (R-squared)	0.938912	Bağımlı Değişkenin Ortalaması (Mean dependent var)		0.883630
Ayarlanmış R ² (Adjusted R-squared)	0.928427	S.D. dependent var		0.052589
Regresyonun Standart Hatası (S.E. of regression)	0.014069	Akaike Bilgi Kriteri (Akaike info criterion)		-5.552825
Artık Kareler Toplamı (Sum squared resid)	0.053049	Schwarz Kriteri (Schwarz criterion)		-4.992919

⁶ Panel Veri Analizi, EViews 9 kullanılarak test edilmiştir.

* Değişkenlerin başında bulunan (D) harfleri farklarının alındığının göstermektedir.

**Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin
Ekonometrik Bir İncelemesi**

Log Olasılık Değeri (Log likelihood)	921.5699	Hannan-Quinn Kriteri (Hannan-Quinn criter)	-5.329121
F İstatistiği (F-statistic)	89.54662	Durbin-Watson İstatistiği (Durbin-Watson stat)	1.551052
Olasılık (F İstatistiği) (Prob(F-statistic))	0.000000		

Sonuç;

Emeğin geliştirilerek nitelikli hale getirilmesi, ülke kaynaklarının verimli olarak kullanılmasında ve ekonomik ilerlemenin sağlanmasında oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Bir ülkenin beşeri sermaye birikimi sağlayamaması aynı zamanda bilgiyi üretememesi, kullanamaması ve ekonomik faaliyetlere dâhil edememesi demektir. Uygulanacak politikaların ülkenin ekonomik yapısı ile uyumlu olması eğitilmiş emeğin doğru yönlendirilmesini sağlayacak, böylece ekonomik faaliyetler daha verimli hâle gelecektir. Büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerine rağmen beşeri sermaye birikiminin sağlanması ekonomik ilerleme için tek başına yeterli değildir. Ülkenin sürekli bir büyüme sağlayabilmesi için milli gelir düzeyi, nüfus artış hızı ve istihdam politikaları gibi birçok değişkeni göz önünde tutması gerekmektedir. Bu noktada, kadınların işgücüne yeterli oranda katılım sağlayamaması mevcut potansiyelin doğru yönlendirilemediği anlamına gelmektedir. Yani, yüksek büyüme ve kalkınma hedefi olan ülkelerin kadın istihdamını geliştirecek politikalara önem vermesi fayda sağlamaktadır.

Yapılan ekonometrik çalışma, UNDP'nin hazırlamış olduğu kalkınma raporlarına uygun olarak, doğumda yaşam beklentisi ile okullaşma oranının, insani gelişmişlik endeksi üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konmaktadır. Elde edilen bir diğer sonuç ise, reel gayri safi yurtiçi hâsıla ile insani gelişmişlik endeksi arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğuudur. Buna göre, ekonomik büyüme

oranında artış sağlayan ülkelerin, kalkınma düzeyleri artmayacaktır. Büyüme ile kalkınma arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için ülkelerin sosyal politikalara ağırlık vermesi gerekmektedir.

Kaynaklar

ALPER, A. Eren, ORANSAY Gürçem ve ALPER F. Özlem (2015), "Sermayenin Belirleyicileri: Üst Orta Gelirli Ülkeler Grubu ile OECD Karşılaştırmalı Analizi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S:3, C:9, ss. 565-578.

BARRO, Robert (1991), Economic Growth in Cross Section of Countries, *The Quarterly Journal of Economics*, S.106, C:2, ss. 403-443.
BARRO, Robert (2013), "Education and Economic Growth", *Annals of Economics and Finance*, S.14, C:2A, ss. 277-304.

BAŞOL, Koray, DURMAN, Mustafa ve Mehmet Y. ÇELİK (2005), "Kalkınma Sürecinin Lokomotifi:Doğal Kaynaklar",*Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*,C:14, ss. 61-71.

BERBER, Metin (2004) "*İktisadi Büyüme ve Kalkınma*", 4. Baskı, Derya Kitapevi, Trabzon.

BLOMSTROOM, Magnus, LİPSEY, Robert E. ve ZEJAN, Mario (1993), "Is Fixed Investment The Ket To Economic Growth", *National Bureau of Economic Reserach*, S: 4436, ss. 1-25.

BLOOM, David ve CANNİNG, David (2003), "The Health and Poverty of Nations: From Theory to Practice", *Journal of Human Development*, 4(1), 47-71.

ÇOLAK, Ömer F. ve ÖZTÜRKLER, Harun (2012), "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", *Bankacılar Dergisi*, S:82, ss. 3-44.

DOMAR, Evsey D. (1946), "Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment", *Econometrica*, C.14, S.2, ss. 137-147.

ERCAN, Nihal (2002), "İçsel Büyüme Teorilerine Genel Bir Bakış", *Planlama Dergisi*, DPT Kuruluşu 42.Yıl Özel Sayısı.

ESER, Kadir ve GÖKMEN, ÇİSEL (2009), "Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, ss.1309-8012.

GÖKTAŞ, Özlem (2005), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, S.2, ss. 63-76.

GÜMÜŞ, Sevda (2004), *Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

HARRİS, Jonathan M. (2000), "Basic Principles of Sustainable Development", *Global Development and Environment Institute Working Paper*, No: 00-04, ss. 1-24.

HARROD, Roy F., (1939) "An Essay in Dynamic Theory", *The Economic Journal*, Blackwell Publishing for the Royal Economic Society, S.49, C.193, ss. 14-33.

HİÇ, Mükerrerem (1994), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, 9. Baskı, Filiz Yayınevi, İstanbul.

HUSZ, Martin (1989), *Human Capital, Endogenous Growth, and Government Policy*, Peter Lang Pub. Inc., New York.

İM, Kyung So, PESARAN, M. Hashem ve SHİN, Yongcheol, (1997) "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Department of Applied Economics, University of Cambridge*, S: 115, ss. 53-74.

İLKİN, Akin (1988), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, 1. Baskı, Ajans Yayınları, İstanbul.

JONES, Charles (2001), *İktisadi Büyümeye Giriş*, (çev.) Sanlı Ateş & İsmail Tuncer, Literatür Yayınevi, İstanbul.

KARATAŞ, Muhammed ve ÇANKAYA, Eda (2010), "İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, S:2,C:3,ss. 29-55.

KAYNAK, Muhteşem (2009), *Kalkınma İktisadi*, 3. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

KELLY, Trish (1997), "Public Expenditures and Growth", *The Journal of Development Studies*, S:34 C:1, ss.60-84.

KİBRİTÇİOĞLU, Aykut (1998), "İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri", *AÜ Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S: 53, C:1-4, ss.207-230.

KİNG, Robert ve LEVİNE, Ross (1994), "Capital Fundamentalizm, Economic Development and Economic Growth", *Carnegie-Rochester Series on Public Policy*, S:40, ss.259-292.

LEWIS, W. Arthur (1954), "Economic Development With Unlimited Supplies Of Labour", *Manchester School*, S:2, C:2, ss.139-191.

LİPSEY, Richard E., Steiner Peter O. ve Purvis, Dauglas D. (1984), *Economics*, 7. Baskı, Harper and Row Publishers, New York.

LUCAS, Robert E. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, S:22, ss.3-42.

NAYAR, K. Rajasekharan (1994), "Politics of 'Sustainable Development'", *Economic and Political Weekly*, S:29, C:22, ss.1327-1329.

NURKSE, Ragner (1952), "Growth In Underdeveloped Country: Some International Aspect Of The Problem Of Economic Development", *The American Economics Rewiew*, S.:43, C:2,ss.571-583.

NURKSE, Ragner (1966), "Az gelişmiş Ekonomilerde Büyüme", *İktisadi Büyüme ve Gelişme: Seçme Yazılar, İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No: 1193, İstanbul.

OAKLEY, Peter ve GARFORTH, Chris (1985), "Guide to Extension Training", *FAO*, S:11.

ÖZYAKIŞIR, Deniz (2011), "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, S :6, C:1., ss.46-71.

PARASIZ, İlker (2008), *Büyüme Teorileri*, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

PERKİNS, Dwight H., RADELET, Steven ve LINDAUER, David L. (2006), *Economics of Development*, 7. Baskı, W.W. Norton& Company, New York.

RAMSEY, Frank P. (1928), "A Mathematical Theory of Saving", *The Economic Journal*, S:38, C:153, ss.543-559.

ROMER, Paul M. (1986), "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, S:94, C:5, ss.1002-1037.

ROSENSTEİN, Rodan P. (1943), "Problems of Industrialisation of Eastern and South- Eastern Europe", *The Economic Journal*, S:53, C:210-211, ss. 202-211.

ROSENSTEİN, Rodan P. (1966), "Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın Sanayileşme Problemleri", *İktisadi Büyüme ve Gelişme İstanbul Üniversitesi Yayınları*, No: 1193, İstanbul.

**Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin
Ekonometrik Bir İncelemesi**

SCHULTZ, Theodore (1961), "Investment In Human Capital", *The American Economic Review*, S:51, C:1, ss.1-17.

SAVAŞ, Vural (2007), *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, 1. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul.

ŞİRİNER, İsmail ve DOĞRU, Yılmaz (2008), *Türkiye'de Büyümenin Ekonomi Politikası: 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara.

TABAN, Sami (2011), *İktisadi Büyüme Kavramı ve Modeller*, 3. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.

TABAN, Sami ve KAR, Muhsin (2014), *Kalkınma Ekonomisi*, 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.

TİRYAKİOĞLU, Murad (2008) "Gelişmekte Olan Ülkelerin Çıkmazı: Beşeri Sermaye Yoksulluğu", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, S:8, C:1, ss.319-337.

TOLUNAY, Ahmet ve AKYOL, Ayhan (2006) "Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar", *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, S:A, C:2, ss.116-127.

TURAN, Türkan (2008), *İktisadi Büyüme Teorisine Giriş*, Yalın Yayıncılık, İstanbul

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU (2003), "Tartışma Metni", Ankara.

UNDP (2015), "Human Development Report", New York.

YETİNER, İ. Hakan (2006), "Sağlık ile Büyüme", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, S.1, ss. 83-91.

